

СЕКЦІЯ 4

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОНИКЛИВІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

INSIGHT AS A COMPONENT OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

У статті розглядається роль і місце психологічної проникливості в структурі професійних компетентностей студентів-психологів. Закцентовано, що сучасна освітня парадигма визначається тим, наскільки у випускника вишу розвинені компетентності, що визначаються стейкхолдерами. Викладаються теоретичні основи дослідження – роботи вчених, які вивчали особливості формування професійної компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання у ВНЗ, професійні компетентності сформованого фахівця, індивідуально-типологічні й середовищні характеристики в структурі професійної компетентності. Підкреслюється, що поняття психологічної компетентності в її універсальному розумінні та як стрижневого поняття в структурі професійної компетентності студентів-психологів є предметом дискусійного обговорення.

Проведене авторами дослідження психологічної проникливості в структурі компетентностей студентів-психологів випускних курсів і її взаємозв'язку з особистісними рисами та емпатійними здібностями розширило розуміння психологічного складника професійної компетентності майбутніх психологів. Основна увага приділена психологічній проникливості як професійно важливій властивості особистості, що має складну структуру. Надано фактичні дані щодо самої структури досліджуваного феномена, індивідуальних особливостей психологічної проникливості та її складників показників в окремих людей. Проаналізовано, як виявлені взаємозв'язки психологічної проникливості з особистісними якостями особистості впливають на формування професійних компетентностей майбутніх психологів. Підкреслено, що психологічна проникливість взаємопов'язана з емпатійними здібностями особистості, але не є взаємозамінною з ними.

Рекомендовано проведення професійної діагностики психологічних компетентностей як для професіоналів, котрі працюють психологами, так і для молодих фахівців. Наголошено, що своєчасні корекційні та тренінгові заходи здатні запобігти виникненню складнощів в оволодінні професією. Як перспективу подальших досліджень зазначено розширення контингенту досліджуваних.

Ключові слова: професійна компетентність, психологічна компетентність, психологічна проникливість, студент-психолог, емпатійні здібності, особистісні риси.

The article deals with the role and place of psychological insight in the structure of professional competencies of students-psychologists. It is emphasized that the modern educational paradigm is determined by the extent to which the graduate has developed competencies determined by stakeholders. Theoretical bases of research are presented – works of scientists who investigated features of formation of professional competence of future experts in the course of training in high school, professional competencies of the formed expert, individual-typological and environmental characteristics in structure of professional competence. It is emphasized that the concept of psychological competence in its universal sense and as a core concept in the structure of professional competence of students of psychology is the subject of discussion.

The authors' study of psychological insight into the structure of competencies of graduate psychology students and its relationship with personality traits and empathic abilities expanded the understanding of the psychological component of professional competence of future psychologists. The main focus is on psychological insight as a professionally important personality trait that has a complex structure. The actual data on the very structure of the studied phenomenon, and on the individual features of psychological insight and its components in individuals are given. It is analyzed how the identified relationships of psychological insight with personal qualities of personality affect the formation of professional competencies of future psychologists. It is emphasized that psychological insight is interrelated with the empathic abilities of the individual, but is not interchangeable with them.

It is recommended to conduct professional diagnostics of psychological competencies both for professionals working as psychologists and for young professionals. It is emphasized that timely corrective and training measures can prevent difficulties in mastering the profession. As a prospect for further research, the expansion of the contingent of subjects is noted.

Key words: professional competence, psychological competence, psychological insight, student-psychologist, empathic abilities, personality traits.

УДК 159.9-051

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.16.11>

Білова М.Е.

к.психол.н., доцент кафедри соціальної і прикладної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Коваль Г.Ш.

к.психол.н., доцент кафедри соціальної і прикладної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Кременчуцька М.К.

к.психол.н., доцент кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку сучасного суспільства зазнала змін підготовка висококваліфікованих фахівців, що відповідають викликам сучасного суспільства. На перше місце виходять не стільки набір знань, умінь і навичок, скільки компетентність як актуальна якість особистості, що виявляється через сукупність певних компетентностей. Професійні компетентності формуються в процесі навчання. Сучасна освітня парадигма визначається тим, наскільки у випусника вишу розвинені компетентності, що визначаються стейкхолдерами. Виявлення й оцінювання професійної компетентності психологів-випусників є актуальною проблемою [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття компетентності розглядається в різних методологічних підходах. Професійної компетентності сформованого фахівця присвячені роботи Е.Ф. Зеєра, І.О. Зимової, А.К. Маркової, В.Д. Шадрикова та ін. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання у ВНЗ розглядав В.Ю. Стрельников [13; 14]. Індивідуально-типологічні та середовищні характеристики в структурі професійної компетентності представлені в роботах Е.Ф. Зеєр, І.О. Зимової, Е.Е. Симанюк, Т. Хоффман [7; 8; 17]. Поняття психологічної компетентності в її універсальному розумінні та як стрижневе поняття в структурі професійної компетентності студентів-психологів розглядалося в роботах Л.Я. Барінової, О.М. Затворнюк, Є.О. Корсунського, Л.Б. Шнейдер та ін. [1; 6; 9; 12].

Однак питання, що саме можна зарахувати до психологічного складника професійної компетентності психологів (як би це тавтологічно не звучало) та які індивідуально-типологічні особливості, придбані знання, уміння, навички визначають це поняття, досі залишається одним із найбільш обговорюваних.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути роль і місце психологічної проникливості в структурі професійних компетентностей студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У рамках комплексного дослідження психологічної компоненти професійної компетентності психолога ми досліджували психологічну проникливість як стійку інтегральну властивість особистості та її взаємозв'язок з індивідуально-типологічними й емоційними характеристиками.

Уперше термін «психологічна проникливість» у психологічній науці впровадив Н.П. Ераст у зв'язку з питаннями, що стосуються професійної зрілості психолога. Він визначив його як уміння розбиратися в характерах людей і прогнозувати розвиток особистості. На думку А.О. Яшиної, психоло-

гічна проникливість – це вміння розбиратися в характерах людей і вміння прогнозувати подальший розвиток особистості. А.О. Борисова визначає психологічну проникливість як здатність до швидкого та адекватного пізнання людей і відносин, що складаються між ними в певній ситуації, і до прогнозування поведінки партнера спілкування. Авторка розглядає психологічну проникливість як цілісне структурне утворення, що являє собою функціональну систему [3]. Є.О. Корсунський поняття «психологічна проникливість» трактує вужче: як властивість особистості, сутність якої полягає у відносно адекватному сприйнятті деталей зовнішнього вигляду людини та здатності на їх основі вгадувати сутність тієї чи іншої особистості [9].

В.Г. Зазикін визначив роль і місце психологічної проникливості в структурі психологічної компетентності, називаючи його якістю особистості, що залежить від уміння спостерігати, помічати, найголовніше, аналізувати й передбачати. У системі структури психологічної компетентності він зарахував її до компонентів соціально-перцептивної компетентності. За визначенням В.Г. Зазикіна, «соціально-перцептивна компетентність – знання людей; соціально-психологічна компетентність – знання закономірностей поведінки людей; аутопсихологічна компетентність – самопізнання, самооцінка та самоефективність; комунікативна компетентність – знання стратегій і методів ефективного спілкування; психолого-педагогічна компетентність – знання прийомів і методів впливу й виховання» [5, с. 10].

О.П. Саннікова визначає психологічну проникливість як складну та багаторівневу властивість особистості, що дає змогу легше й точніше розуміти й інтерпретувати поведінку інших людей. Вона має певні характеристики, які є професійно-важливими якостями для психологів-практиків: відображає внутрішній, психологічний світ іншої людини, допомагає швидко й точно складати судження про іншу людину (переживання, стан, риси характеру) [10].

Для виявлення сформованості цієї компетенції в структурі загальної професійної компетентності студентів-психологів нами продіагностовані студенти старших курсів (4 денний і 5 заочний) факультету психології і соціальної роботи Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

У роботі ми використовували Тест-опитувальник психологічної проникливості О.П. Саннікової та О.А. Кисельової [11]. Як показники психологічної проникливості представлені шість параметрів, кожен із яких являє собою біполярний континуум:

– «точність образу» (ТО+) – бачення психологічних проблем іншої людини, глибоке проникнення в її внутрішній світ, у її переживання,

чіткість, легкість, швидкість виникнення психологічного образу іншого;

– «соціальне чуття» (СЧ +) – здатність створити адекватний образ іншої людини без логічного обґрунтування, без аналізу її особистісних рис, психологічних особливостей, особливостей її реакцій, поведінки, пантоміміки. Цей показник інтегрує деякі особливості чуттєвого пізнання, життєвий досвід і природне чуття;

– «потреба в розумінні» (ПР +) – потреба та прагнення до розуміння внутрішнього світу іншої людини, її переживань, особливостей характеру, вчинків. Цим визначається позитивний полюс цього показника;

– «логічне обґрунтування способу» (ЛО +) – створення образу «іншого» на основі логічних висновків, аналізу та синтезу різної інформації. Обґрунтована, грамотна інтерпретація отриманої інформації про психологічні особливості іншої людини, її переживання, зовнішній вигляд, поведінку. Пошук причинно-наслідкових зв'язків між окремими характеристиками цілісного образу іншої людини;

– «синтетичність» (С +) – схильність до створення повного, згорнутого психологічного образу іншої людини на основі узагальнення не завжди істотних його рис і зарахування її до певного типу;

– «лабільність образу» (Л +) – раціональна корекція образу іншого в процесі спілкування.

Отримані дані розглянуті в комплексі з раніше проведеними дослідженнями з виявлення особистісних рис студентів-психологів (шістнадцятифакторний особистісний опитувальник Р. Кеттла (16 PF), а також за визначенням рівня емпатії (тест емпатійних здібностей В.В. Бойко).

Найбільш розвиненим у представників цієї вибірки є фактор СЧ, який відповідає за специфічну властивість особистості, що дає змогу створити адекватний образ іншої людини без логічного обґрунтування, без аналізу її особистісних рис, психологічних особливостей, особливостей її реакцій, поведінки, пантоміміки. Підставою для створення образу іншої людини у випробовуваних є прихована проникливість, безпосереднє осягнення істини без участі свідомості. Цей показник є психологічною характеристикою, яка інтегрує деякі особливості чуттєвого пізнання, життєвий досвід і природне чуття.

Найбільш низькі показники психологічної проникливості отримані за фактором ПР – потреба в розумінні іншої людини, який проявляється в потребі та прагненні до аналізу психічних станів іншої людини, розумінні її внутрішнього світу, переживань, особливостей характеру, вчинків. У нашій вибірці виявлено знижений інтерес потреби в розумінні іншої людини.

Варто, однак, урахувати, що в дослідженні взяли участь дівчата-психологи. Можна припустити, що чуттєвий аспект має гендерні особливості. Крім того, цей фактор проникливості пов'язаний із особливостями формування соціального інтелекту. Дослідження показують, що деякі його характеристики нерівномірно представлені в чоловіків і жінок. Так, результати за методикою Дж. Гілфорда й М. Саллівена показують, що жінки більш успішно справляються із субтестами на виділення істотних ознак у невербальних реакціях і розуміння значення подібних вербальних реакцій залежно від контексту ситуації [15].

Що стосується результатів, отриманих за параметром потреби в розумінні іншої людини, то відсутність цієї компетенції може істотно знижувати ефективність психолога-практика та менш серйозно впливати на професійну компетентність психолога-дослідника.

Порівняння цих даних із результатами тесту особистісних особливостей за Р. Кеттелом демонструє, що студенти з низьким рівнем потреби в розумінні інших мали низькі показники за фактором Н. Фактор Н (боязкість-сміливість) – чітко визначений фактор, який характеризує ступінь активності в соціальних контактах. При цьому треба враховувати, що цей фактор має генетичне походження та відображає активність організму й особливості темпераменту. Саме цей фактор Р. Кеттелу указував як необхідний для практичної роботи психолога [4]. Можна рекомендувати цим студентам зайнятися дослідницькою роботою, що не вимагає особистої комунікації та спрямованості на розуміння іншої людини.

Ще один аспект дослідження пов'язаний із поняттям «емпатія», яке не є синонімом поняття «психологічна проникливість». Ці феномени доповнюють один одного, але ні в якому разі не є взаємозамінними.

У структурі емпатії В.В. Бойко виділяє кілька каналів [2].

Таблиця 1

Середні значення й мода за тестом «Психологічна проникливість»

Показник	ТО	СЧ	ПР	ЛО	С	Л
M±m	26,3±5,2	30,9±3,1	23,6±3,1	27,5±1,2	25,8±2,2	26,1±2,9
Mo	30	33	23	27	25	27

Примітка: ТО – точність образу; СЧ – соціальне чуття; ПР – потреба в розумінні; ЛО – логічне обґрунтування образу; С – синтетичність; Л – лабільність образу.

Раціональний канал емпатії характеризує спрямованість уваги, сприйняття й мислення емпатуючого на сутність будь-якої іншої людини: на її стан, проблеми, поведінку.

Емоційний канал емпатії фіксує здатність емпатуючого входити в емоційний резонанс з оточуючими: співпереживати, бути спільником.

Інтуїтивний канал емпатії свідчить про здатність респондента бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається в підсвідомості.

Установки, що сприяють або перешкоджають емпатії, відповідно, полегшують або ускладнюють дію всіх емпатійних каналів.

Здатність до проникливості в емпатії становить комунікативну властивість людини, що дає змогу створювати атмосферу відкритості, довірливості, задушевності.

Ідентифікація визначає вміння зрозуміти іншого на основі співпереживання, постановки себе на місце партнера. Нами виявлено, що випробовувані із середнім і зниженим рівнями психологічної проникливості мають знижені показники емпатії по двох каналах, а саме: щодо раціонального (характеризує спрямованість уваги, сприйняття й мислення емпатуючого на сутність будь-якої іншої людини: на її стан, проблеми, поведінку) та інтуїтивного (свідчить про здатність респондента бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається в підсвідомості; на рівні інтуїції).

Оскільки вибірка складалася зі студентів випускного курсу, ми провели кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язку дослідже-

них параметрів у структурі психологічної компетентності студентів-психологів.

Точність способу, яка характеризує глибину проникнення у внутрішній світ іншої людини, у її переживання, чіткість, легкість і швидкість виникнення психологічного образу іншого, корелює з емоційно-вольовими чинниками особистості F (стриманість – експресивність) та I (жорсткість – чутливість) і факторами інтелектуального блоку M (практичність – мрійливість), Q1 (консерватизм – радикалізм).

Соціальне чуття, яке дає змогу створити адекватний образ іншої людини інтуїтивно, на підставі чуттєвого пізнання, життєвого досвіду та природного чуття, корелює з фактором N (прямолінійність – дипломатичність), який, згідно з Р. Кеттелом, відповідає за проникливість у спілкуванні; F (стриманість – експресивність) – фактором емоційно-вольового блоку особистості; M (практичність – мрійливість) – фактором інтелектуального блоку особистості; Q2 (конформізм – нонконформізм) – фактором, який входить у лідерський блок, і Q3 (низький самоконтроль – високий самоконтроль) – фактором блоку самоконтролю.

Потреба в розумінні іншої людини корелює з такими особистісними факторами, як H (боязливість – сміливість) – фактор емоційно-вольового блоку; Q3 (низький самоконтроль – високий самоконтроль) – фактор блоку самоконтролю, Q4 (розслабленість – напруженість) – фактор, що характеризує трижовність особистості.

Потреба в розумінні іншої людини пов'язана з раціональним та інтуїтивним каналами емпатії й установки людини на налагодження особистих контактів.

Таблиця 2

Матриця кореляційних зв'язків параметрів

Показники	ТО	СЧ	ПП	ЛО	С	Л
Е						-527**
Ф	-508**	-390**				
Н			510**			
І	-299*					
Л						-426**
М	-579**	-426**				
Н		327*				
Q1	379*					
Q2		314*				
Q3		415**	435**			
Q4			-396*	-313*		
Р			447**			-450**
Э						-506**
И			336*			-344*
У			375*			

Примітка: 1) нулі й коми опущені; 2) r * значущість на 5% рівні; 3) r ** – значущість на 1% рівні.

Лабільність образу як раціональна корекція образу іншого в процесі спілкування корелює з фактором L (довірливість – підозрілість), який відповідає за проникливість у спілкуванні, і фактором лідерського блоку E (підпорядкованість – домінантність).

Емпатія як інтегральна властивість особистості дає змогу відстежувати й уносити необхідні зміни у створений образ іншого в процесі спілкування. Саме тому цей показник психологічної проникливості корелює з усіма каналами емпатії людини (раціональний канал, емоційний канал, інтуїтивний канал).

Висновки з проведеного дослідження.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що психологічна компетентність у структурі професійної компетентності психологів – це певний набір компетенцій, у які входить психологічна проникливість. Психологічна проникливість детермінується індивідуально-типологічними характеристиками та параметрами середовища.

Дослідження показало, що в студентів-психологів найбільш вираженим у структурі психологічної проникливості є фактор соціального чуття, який являє собою психологічну характеристику, що інтегрує деякі особливості чуттєвого пізнання, життєвий досвід і природне чуття. Найбільш низькі показники психологічної проникливості отримані за фактором потреби в розумінні іншої людини, що свідчить про недостатню сформованість психологічної компетентності студентів-психологів.

Показники отримані на жіночій вибірці, тому в перспективі подальшої роботи планується провести це дослідження на більш представницькій вибірці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барінова Л.Я. Психологічна компетентність особистості. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Серія «Психологія»*. 2014. Т. 19. Вип. 1 (31). С. 29–34.
2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Наука, 1996. 154 с.
3. Борисова А.А. Проницательность как проблема психологии общения. *Вопросы психологии*. 1990. № 4. С. 34–45.

4. Выбойщик И.В., Шакурова З.А. Личностный многофакторный опросник Р. Кэттелла : учебное пособие. Челябинск : Изд. ЮУрГУ, 2000. 54 с.

5. Зазыкин В.Г. Психология проницательности. Москва : Изд-во РАГС, 2002. 130 с.

6. Затворнюк, О.М. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у позааудиторній діяльності. *Рідна школа*. 2013. № 11. С. 62–65.

7. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования. *Высшее образование в России*. 2005. № 4. С. 23–29.

8. Зимняя И.А. Ключевые компетенции новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 34–42.

9. Есманская Н.Е., Корсунский, Е.А. Развитие психологической проницательности студентов-психологов средствами художественной литературы. Воронеж : ВЭПИ, 2008. 157 с.

10. Санникова О.П. О структуре психологической проницательности. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Issue: 2014, 16. II (8). P. 178–181.

11. Санникова О.П., Киселева Е.А. Авторское свидетельство «Тест-опросник психологической проницательности» (психодиагностическая методика) № 8831; заявлено 24.11.2003, регистрация 24.11.2003.

12. Психология образования : учебное пособие / под ред. О.Б. Крушельницкой, М.Е. Сачковой, Л.Б. Шнейдер. Москва : Вузовский учебник : ИНФРА-М, 2015. 320 с.

13. Стрельников В.Ю. Концепция проектирования професійно орієнтованої дидактичної системи підготовки фахівців на засадах Болонського процесу. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2005. № 3. С. 18–30.

14. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалистов. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 3. С. 20–26.

15. Харченко С.В. Особенности общения мужчин и женщин. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 4. С. 24–32.

16. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 58–64.

17. Hoffmann T. The meanings of competency. *Journal of European Industrial Training*. 1999. Vol. 23. № 6.